

A GRAFIKUS SZŐNYI

Szőnyi Istvánnak (1894–1960), a XX. századi magyar festészet meghatározó mesterének megadatott, hogy a ház, ahol festményei, grafikai születtek, múzeumként továbbra is otthont adjon életműve legalább egy részének. A zebegényi kúriában – ma Szőnyi István Emlékmúzeum – a Szőnyiné halála után (1967) létrejött gyűjtemény gerincét több ezer rajz, vázlat, gouache, akvarellt, rézkarc alkotja. Ez adott ösztönzést a múzeum munkatársainak, hogy a festő oeuvre-katalógusának összeállítását grafikai életművének bemutatásával kezdjék.

A grafikus Szőnyi sorozat négy megjelent kötete teljes áttekintést nyújt a festő grafikai életművéről. Alkotói módszere az volt, hogy számos színes vázlata, tanulmányrajza közül válogatott, amikor a műterem magányában egy nagyobb táblaképhez fogott. A tus-, ceruza- és szénrajzokat, akvarelleket, gouache-okat témák szerint ő maga rendezte mappákba. Ezek között lapozgatva kincsekre bukkanhatunk, a kis rajzok, festmények sokat elárulnak az első gondolatnyomokról, a végleges kompozíció felé vezető útról. A zebegényi múzeumban megtalálható szinte összes sokszorosító grafikai lapja. Ha hiányzik is néhány a rézkarcok közül, a főművek tekintetében teljes kollekciónról beszélhetünk.

Az Aquarellek, gouache-ok (1993)¹ című album lapjain azokat a kis színes vázlatokat ismerheti meg az olvasó, melyek legtöbbször a szabadban, a motívum közvetlen megfigyelésével születtek. A régi korok mestereinek mohóságával fedezte fel nap, mint nap az őt körülvevő látszólag szűkös világ kínálta élményeket, de távol állt tőle a naturalizmus külső benyomásokat rögzítő igyekezete, vagy az impresszionizmus, csak a szemre hagyatkozó, a fény mechanikus hatásait vizsgáló szemlélete. Új rendet teremtett. A képfelület mágikus terében szőtte harmonikus színekből, másokkal össze nem téveszthető kompozícióit. A hétköznapi egyszerű tárgyait, jeleneteit a festészet eszközeivel emelte költészetté. Nem tudott betelni a Dunakanyar látványával. Övé volt a világ legtágasabb műterme, nem kellett mást tennie, mint felmenni a hegytetőig húzó dűlő kertjébe, ahol mindig talált olyan pontot, ahonnan újabb és újabb izgalmas kivágásban figyelhette meg ezt az örök idők óta tartó színjátékot. Számos nézőpontból, minden évszakban, napszakban megfestette a Duna fölötti fényeket, a természetet mozgó kozmikus erőket próbálta megragadni. A látvány csak kiindulópont volt számára, a felszín mögötti energiákat kereste, az a kibékíthetetlen feszültség érdekelte igazán, mellyel minden festőnek, minden egyes képnél szembe kell néznie: hogyan kerüljenek a síkra a háromdimenziós alakzatok.

A Rajzok, vázlatok (1996)² című kötetben lapozgatva bepillantunk a festő legbensőségesebb alkotói titkáiba. Minden helyzetben, minden időben készen állt arra, hogy rögzítse a számára figyelemre méltó motívumokat. Állandóan hordott magával rajzoló eszközt, papírt. Így az utcán, a vonaton, várakozás közben is elővehette mappáját és „jegyzetelhetett”. Szerencsére szinte minden kis skiccet, rajzot eltett. Néhányat kiemelve a több ezerből felvillantjuk ezeknek a gondolatnyomoknak a természetét. Például figyelemre méltó kontrasztot fedezhetünk fel egy vázlatán, ami a Reggeli mosdás című temperaképhez készült. A néhány vonallal felskiccelt mosakodó lány figurája mellé külön keretben baljóslatú, fekete árnyakként vonuló férfiak csoportját rajzolta. Önkéntelen tanúi lehetünk Szőnyi gondolati kalandzásainak, láthatjuk milyen tág asszociációs tereket futott be képzelete, amikor a két, merőben elütő hangulatú és megfogalmazású vázlat egy lapra került. Már sohasem tudhatjuk meg miként tolokodtak be a festő fantáziájába a komor, fekete férfiak, miközben a bensőséges hangulatú, szelíd jelenet megoldásán gondolkodott.

Kezdetektől ösztönös érzéke volt a monumentalitás megragadására, nem kellett hozzá csak néhány odavetett folt, vagy esetlegesnek látszó vonal és máris érezzük a Duna sodró erejét vagy a táj lenyűgöző tektonikáját. Jó példa erre az alig 10 cm-es kis krétarajza, a Dunánál. Az 1943-ban kiadott Kép³ című könyvében külön fejezetet szentelt az aránynak, innen érdemes idézni néhány gondolatát: „A képzőművészeti alkotás méretének van valami megmagyarázhatatlan, illendő határa, melyet az igazi művésznek talán az emberi méret, az emberi arány,

1./ Köpöczi Rózsa: *A grafikus Szőnyi – Aquarellek, gouache-ok*, PMMI Szentendre, 1993

2./ Köpöczi Rózsa: *A grafikus Szőnyi – Rajzok, vázlatok, tanulmányok*, PMMI Szentendre, Szőnyi István Alapítvány Zebegény, 1996

3./ Szőnyi István: *Kép, Dr. Vajna és Bokor*, Budapest, 1943

az emberi lépték szab meg. Ezen az ízléses határon belül is ismerünk nem egy művet – néha csak tenyérynyi kis kép – mely monumentálisabb egész falakat betöltő monstruózus festményeknél.” 1941-ben kapta első monumentális megbízását a győri Szent Imre templom falainak kifestésére. A közel ötven éves mester újra nekifogott a tanulmányrajzolásnak. Több száz gyönyörű szénvázlatot készített, ezek grafikai életművének kiemelkedő darabjai. Később, az ötvenes évek nagy megbízásainak megvalósításához is nagyon alapos előkészületek után fogott hozzá. Ennek köszönhetjük pompás széntanulmányainak sorát.

Az 1930-as évek elejétől a táj, a falu lett Szőnyi univerzuma. Világa befelé építkezett, egyre közelebről vizsgálta a jelenségeket. A nagyszabású tájképek panorámájától eljutott az egészen bensőséges szféráig, a kertekbe, a házak közé, az istállókba, de sohasem volt tolakodó, mindig tisztelettel nézett az itt élőkre. Nem kérte meg őket modell-állásra, rajzi jegyzeteiből idézte fel alakjukat, amikor egy-egy nagy kompozíciónál a végleges megoldást kereste. Ha ideje és az időjárás engedte, minden alkalmat megragadott arra, hogy a szabadban rajzoljon, fessen, ahogyan ő fogalmazott: gyűjtötte a télre valókat, azután a műterem magányában elővette a nagy vásznat, vagy a rézkarcoló tűt és a kis vázlatok új életre keltek.

Rézkarcoló munkássága a 20-évek legelején kezdődött. Négy év háborús szolgálat után a főiskolára visszatérve Réti Istvánhoz iratkozott be, mert korábbi mestere, Ferenczy Károly 1917-ben meghalt. Az egymást inspiráló, tehetséges osztálytársak hamarosan olyan intenzív munkába fogtak, mintha egyszerre akarták volna bepótolni a háború alatt elveszített éveket. A kompozícióvázlatok nagy része, a rajzi stúdiumok lapjai, a tanulmányok szerencsésen fennmaradtak. Ezeket vizsgálva láthatjuk, hogy Szőnyi Istvánra erőteljesen hatottak a nála idősebb Uitz Béla és Nemes Lampérth József aktivista grafikai, festményei. Lendületes, expresszív tájképeket festett, rajzolt ekkoriban, de Nagybánya örökségét is magáénak vallotta. Próbálta összeegyeztetni az avantgarde torzítást a klasszikus komponálással. Szőnyi tanulóévei 1919-ben véget értek, mert a Tanácsköztársaság idején a főiskolai oktatás megújításáért küzdő fiatalok élére állt, ezért eltanácsolták az intézményből. Nem kapcsolódott be az Olgyai Viktor által vezetett sokszorosító grafikai tanszék munkájába. Rembrandt, Dürer lapjainak tanulmányozásával sajátította el a bonyolult technika fogásait. Több mint 200 lemezből álló nagyszerű oeuvre-t hozott létre 1920 és 1936 között, később már nagyon ritkán vette elő a rézkarcoló tűt. Nagyszabású lapjain festményeivel egyenrangú módon fogalmazta meg az őt foglalkoztató festői problémákat. Rézkarcoló munkásságával nagyban hozzájárult a grafikai élet felvirágoztatásához az első világháború utáni Magyarországon. A sokszorosító grafika Szőnyi életművében nem egyszerűen csak táblaképeinek kísérő műfaja volt, hanem sokkal több ennél. Németh Lajos a korszak jeles művészettörténésze nem kevesebbet állított, minthogy a grafikai tradíciót Magyarországon a negyvenes évekig a festők és szobrászok teremtették meg. Szőnyi rézkarcai nemcsak életművének fontos darabjai, hanem a két világháború közötti magyar művészet történetében is előkelő helyet foglalnak el.

Legmonumentálisabb rézkarcán, a Behavazott falun 1928 – amit Genthon István a legszebb magyar rézkarcnak nevezett – emberi alakok nélkül, a táj iránti végtelen tisztelettel fejezi ki a Zebegényi temetés 1928 című híres vásznan megfogalmazott gondolatokat. Itt már nem volt szüksége a fénynyalábok anyagszerű megfogalmazására, a csukott téli égbolt, mintha nem is tudna fényt kibocsátani, a kép mégis sugárzik. A hegyek vonulatainak pompás ritmusába, a leheletfinom jelzésként odarajzolt fák sorai közé, melyek a távolba vezetik a tekintetet, a legtermészetesebben illeszkedik a falu. A súlyos, fekete égbolt ellenére is levegős, fénylő a kép. A csönd fogalmazódik itt meg, de nem a sivár, téli magányosság, hanem a nyugalom, a várakozás csöndje. A Kisdéd imádása 1925 című karcán bibliai szereppel is felruházta a gyermekét tartó anyát és a körülötte álldogáló férfiakat, nőket, gyerekeket, állatokat. A kompozíció majd megjelenik egy 1928-ban festett nagyszerű vásznan, a Zebegényi estén. Az egyszerű zsánerjelenetet a zöldek csodálatosan gazdag harmóniája, a figurák sommás megfogalmazása által sikerült átemelnie az időtlenségbe.

A 2000-ben megjelent Szőnyi rézkarcait felsorakoztató könyv⁴ eredeti méretben mutatja be a lapokat. Hasonló megjelenésre törekedett, mint a Szőnyi által eredeti nyomatokból összeállított Száz lapos rézkarc album. A könyv segítségével végig követhetjük azt az ívet, melyet a mester végigjárt e nehéz, aszkézist követelő technika művelése közben, amikor a grafikusnak el kell jutni a tökéletes formáig. Egész életében törekedett e végső állapot megközelítésére, és éppen utolsó kiállítására készülődve panaszkodott lányához írt levelében arról, hogy a

4./ Kőpöczi Rózsa: *A grafikus Szőnyi – Rézkarcok, PMMI Szentendre, Szőnyi István Alapítvány Zebegény, 2000*

művész már azelőtt elveszti oroszlánkörmeit, mielőtt teljes erejében megmutatkozhatott volna. Élete akkor szakadt félbe, amikor újra feltámadt benne a vágy, hogy visszatérjen a nagy figyelmet és gyakorlatot, sok lemondást, türelmet igénylő ábrázolási technikához: a rézkarcoláshoz. Őt is ugyanaz a szenvedély hajtotta, mint e műfaj mindenkori művelőit: a szellemi jelenlét rögzítése, nyom hagyás, – jelen esetben a szó szoros értelmében – nyomtat formájában. Marosi Ernő egyenesen a vallásos ereklyeként tisztelt lenyomatokhoz – (Veronika kendőjéhez, a torinói lepelhez) – hasonlította a sokszorosító grafikusok szándékát. „Kreatív aktus az, amelynek invenció, capriccio vagy fantázia az elnevezése, s amelynek tartalma rendszerint mély üzenet, mint Dürer, Rembrandt, Goya, Gauguin”, vagy akár Szőnyi István lapjain.

Szőnyi grafikai életműve további meglepetéseket tartogat. 2010 tavaszán a Szőnyi múzeum falai között Szőnyi illusztrációiból láthatott válogatást a közönség. Megjelent néhány könyv az ő rajzaival, rézkarcaival többek között Bartóky József: Jelenések, Arany János: Toldi, Mikszáth Kálmán: Különös házasság, Illyés Gyula: Ifjúság, Hősökről beszélek, Megyeri Sári: Adjátok azoknak című kötetei. Ezt a ritkán művelt műfajt is komolyan vette. A rajzok sorozatán keresztül jutott el a végső megoldáshoz. A legérdekesebb felfedezés a Magyar Nemzeti Galériában őrzött egyedi rajzokkal illusztrált „művészkönyv” volt. Ady Endre Vér és arany című kötete 1908-ban jelent meg. Ennek egy példányát az első világháborúból hazatérve valószínűleg középiskolai tanártól, az Ady kutató Földessy Gyulától kaphatta meg Szőnyi István. Ebből választott ki tíz verset, melyekhez egyedi rajzokat készített a legváltozatosabb technikákkal és beapplikálta a lapok közé. Így született meg az egy példányos kötet, mely eddig csendben pihent a Magyar Nemzeti Galéria raktárában.

A könyvekből megismerhető, fényérzékeny Szőnyi grafikák időközönként előkerülnek a Szőnyi múzeum raktárából és tematikus tárlatok válogatásai keretében újra és újra láthatók. Időről időre figyelmeztetnek a Szőnyi által, a Kép című könyvben megfogalmazott igazságra: „A rajzot minden művészeti alkotás alapjának kell tekinteni. Függetlenül az alkalmazott technikától, minden műben jelen van. Egyetlen kor és egyetlen stílus sem nélkülözhet.” Ezért olyan különleges esemény, amikor Szőnyi grafikáit eredetiben láthatjuk.